

İSTANBUL'DA ABBÂSİ SARAYLARININ BENZERİ
OLARAK YAPILAN BİR BİZANS SARAYI
B R Y A S S A R A Y I

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

İslâm sanatının Bizans sanatına tesirlerinden bahsedildiğinde hatıra gelen ilk misallerden biri ve en tanınmışısı hiç şüphesiz Bryas sarayıdır. ¹ Dokuzuncu yüzyılın ilk yarımında Bağdat sarayının örnek alınması suretiyle yapılan bu Bizans sarayının ² günümüze kadar herhangi bir iz veya kalıntısının gelip gelmediği araştırılmış değildir. Ancak Bizans devrinin Bryas mevkiinin yakınında, bugünkü Bostancı ile Maltepe arasında Küçükyalı denilen yerde ³ oldukça geniş ölçüde bir Bizans harabesi vardır ki, kanaatimize göre bunların, bahis konusu sarayın kalıntıları olmaları ihtimali vardır. İslâm âlemi ile Bizans medeniyeti arasındaki tesirlerin en canlı delili olması gereken ve aynı zamanda, Bizans tarihinin sanat tarihi bakımından karanlık bir safhası olan "Resimkırınlar" (İkonoklast'lar) devrinde yapıldığı için bu devrin sanat zevkini de temsil eden Bryas sarayının izlerinin teşhis edilmesi, öyle zannediyoruz ki, sanat tarihi bakımından önemli bir kazanç olacaktır. Biz bu yazımızda hayli zamandır tanınan Küçükyalı Bizans harabesinin bir tarifini yapacak ve bu hususdaki düşüncelerimizi belirtmeğe çalışacağız.

¹ 1956 da Ankara'da toplanan V. Türk Tarih Kongresine yollamış olduğumuz, *İslâm-Türk-Bizans sanat münasebetleri* adındaki tebliğimizde, Bryas sarayına kısaca temas edilmiştir. Bu tebliğin özeti, *Kongre Zabıtları kitabı*'nda yayınlanacaktır.

² Ch. Bayet, *L'art byzantin*, Paris tz. (1883?) 128; Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1925, I, 369; O. Wulff, *Byzantinische Kunst* Potsdam, 1924 (2. baskı), 502; F. Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*, "*Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası*", I (1931) 289, not 1; St. Runciman, *Two Centuries of Medieval Civilisation*, "*Sumer*", XII (1956) 47, not 1.

³ Bu yer hakkında bk. *Admiralty Charts, Sea of Marmara, Approach to the Bosphorus*, (No. 2286) harabe Bostancı deresinden sonraki ikinci akarsuyun doğusunda gösterilen tek ağacın yanındadır; K. von der Goltz, *Karte der Umgegend von Constantinopel*, Berlin tz. (1: 100 000), "manastır taş köprü" kelimesinin yanında; harabenin yeri 1: 25.000 lik *Maltepe-Adalar Paftası*'nda sarih olarak gösterilmiştir. Bu bölgenin coğrafi bünyesi hakkında bk. A. Kunter, *Bostancı-Maltepe arası morfolojisi*" "*İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*", IV, sayı 8 (1957) 48-58.

I. DURAN KALINTILAR

1. *Hakkındaki neşriyat :*

Bostancı'nın az ilerisinde bugün Küçükyalı olarak bilinen (Res. 1) ve ancak son 10-15 yıl içinde iskân edilen mevkiide,⁴ eski Bağdat caddesinin güzergâhına işaret eden bir namazgâh vardır. İki büyük çınarı ve kible taşı duran bu namazgâhın yanındaki eski çeşme ise son 15 yıl içinde tamamen yenilenmiş⁵ ve yakın zamana gelinceye kadar su yalağı vazifesini gören Bizans lâhdinden anlaşıldığına göre, eski Bizans devşirme parçalarından yapılmış olan esas çeşme battal edilerek Akduman Pınarı adındaki yeni çeşme yapılmıştır. Namazgâhın gerisinde ve az ileride Bağdat caddesinin sol tarafında âdetâ bir "tumulus", büyük bir yığma tepe gibi yükselen bir arazi çıkıntısı vardır ki, araştırmamızın esasını teşkil eden yer burasıdır.⁶ Bu harabe hayli zamandır bilinir. Daha geçen asrın başlarında J. von Hammer bu yıkıntıdan kısaca bahsetmiş ve burasını IX. yüzyılda yapılan Satyros manastırı olarak teşhis etmiştir.⁷ Sonraları, İstanbul'daki Assomption Rahipleri tarafından idare edilen Enstitünün üyelerinden J. Pargoire, İmparator Mikhael'in oğlu Patrik ve Aziz İgnatios tarafından 873-877 yılları arasında yapılan meşhur Satyrion manastırı hakkında geniş bir tarih araştırması yaparken, Küçükyalı harabesinin bu manastır olabileceğini bir defa daha ileri sürmüştür.⁸ Yarım yüzyıl kadar önceleri, İstanbul ve civarının Bizans devrindeki tarihî topoğrafyası hususunda eşsiz bir otorite olarak tanınan Pargoire'un bu

⁴ Eski haritalarda burası ve harabenin bulunduğu yer Başbüyük yalısı olarak isimlendirilmiştir. Küçükyalı ise çok daha ileride Maltepe yakınlarındadır. Ancak bugün harabenin içinde bulunduğu iskân yerinin resmî adı Küçükyalı olmuştur. Gerek karakol ve muhtarlık, gerek tren istasyonu bugün bu adı taşımaktadır.

⁵ Esas eski çeşmenin 1945 de henüz duran yalağı şimdi ortada yoktur. Osmanlı devrinin İstanbul-Bağdat caddesi güzergâhının, çeşme, namazgâh, köprü, cami ve kervansarayları hakkında yaptığımız araştırmanın ilk kısmını yakında neşredebileceğimizi umuyorum.

⁶ Harabenin doğu tarafından kuzey istikametine çıkan yeni bir yol açılmıştır. Burası Karayolları caddesi olarak tanınır.

⁷ J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporos*, Pesth 1822, II, 256 ve dev. "... und die Ruinen eines alten Klosters, rechts von der steinernen Brücke, auf dem Wege von Maltepe nach Skutari."

⁸ J. Pargoire, *Les monastères de saint Ignace et les cinq plus petits îlots de l'archipel des Princes*, "Izvestija de l'Institut Archéologique Russe de Constantinople", VII (1901) 56-91, bilhassa s. 69-78. Ayrıca kşl. J. Pargoire, *şağıda not 36 deki yazı*, 476-477.

fikri o zamandanberi tenkitsizce kabul edilegelmiştir. Fakat Pargoire bu hayli uzun makalesinde harabeden ancak bir kaç satırla bahsetmiş henüz ayakta olan kalıntıların tarif ve tasvirine girişmemiştir. Bu hususdaki bir teşebbüs, Birinci Dünya harbi sırasında K. Lehmann-Hartleben tarafından yapılmıştır. Fakat bu arada E. Mamboury aynı harabe ile meşgul olarak, müşahedelerini gayet kısa bir makale halinde ve resimsiz olarak yayımlamak imkânını bulmuştur⁹. Lehmann-Hartleben 1918 de burada yaptığı araştırmalarının neticesini ancak 1922 de basılabilen kısa bir yazısında tanıtmıştır.¹⁰ Bu muhtelif neşriyatın yardımı ile Küçükyalı Bizans harabesi ilim âlemince tanınmış ve daha 1906 dan itibaren popüler kitaplara girdikten başka¹¹, çeşitli vesileler ile umumi sanat tarihi neşriyatında ele alınmış¹² veya analogi olarak zikredilmiştir¹³. Bu yazımızda vereceğimiz açıklamalardan ve harabenin plânından anlaşılacağı gibi, bu kalıntı hakkında verilen hükümlere esas olan Lehmann-Hartleben'in yazısı için mimar Keram tarafından çizilmiş plân (Res. 2) çok eksiktir. Zaten yazar da, bahis konusu makalesinde bu plânın binanın bütününün ancak bir kısmını, orta ve ana bölümünü belirttiğini açıkca ifade etmişti¹⁴. Halbuki bu kalıntının teşhisinde mevcut izlerin tamamının büyük bir önemi vardır. Biz de 1955 de, umumiyetle

⁹ Aslında 30 Mart 1919 da, İstanbul'da Rum Edebiyat Cemiyetinde (*Hellenikos Philologikos Syllogos*) da bir konferans olarak verilen bu yazı hk. bk. E. Mamboury, *Ruines byzantines de Mara entre Maltépé et Bostandjik*, "Echos d'Orient", XIX (1920) 322-330.

¹⁰ K. Lehmann-Hartleben, *Archaeologisch - Epigraphisches aus Konstantinopel und Umgebung*, "Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher", III (1922) 103-106.

¹¹ H. Barth, *Constantinople*, (Les villes d'art célèbres), Paris 1906, 113, yazar yanlış olarak bir yer altı manastırından bahsetmektedir! Meyer's Reisebücher, *Türkei*, Leipzig 1908 (7. baskı) 338; H. Zellich, *Guide du voyageur en Orient*, İstanbul tz. (1910?) 174; Guides Bleus, *De Paris à Constantinople*, Paris 1920, 359; bu harabe Baedeker'de gösterilmemiştir, ayrıca bk. E. Mamboury, *Constantinople, guide touristique*, İstanbul 1925, 224; ay. mül. *İstanbul touristique*, İstanbul 1951, 653.

¹² J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1924, 144, not 50.

¹³ A. Frolov, *L'église rouge de Perustica*, "Bulletin of the Byzantine Institute", II (1950) 461, res. 21.

¹⁴ K. Lehmann-Hartleben, *ay. yaz.* 104, bu plân için: "Er gibt nur den Kern und Hauptteil der ganzen Anlage wieder, der allein in kurzen Zeit und mit den mir zu Gebote stehenden Mitteln ohne Schürfungen als gesichert festgestellt werden konnte." demektir.

Satyriion manastırı olarak bilinen bu harabenin Bryas sarayı olmasının mümkün bulunduğuna işaret etmiştik, ¹⁵.

2. Harabe:

Cadde'den bakıldığında muntazam bir tepe manzarası gösteren (Res. 5) bu tümseğin ortası büyük bir çukur halinde olup, burası örtüsü çökmüş olan dikdörtgen biçimindeki bir sarnıçtır. Bu sun'i tümseğin dört taraftan etrafını çerçevesiyen payeli duvar, şimdiki menfezin bulunduğu batı tarafında gayet bârızdır. Toprak seviyesinden hayli yükselen bu duvar bu tarafta âdeta bir cephe duvarı teşkil eder (Res. 6). Derhal şuna da işaret etmek yerinde olur ki, burada bahis konusu olan duvarlar binanın doğrudan doğruya kendisine değil fakat mahzenine aittir. Oldukça düz bir arazide belki esas yüksekliği 6-7 m.i bulan böyle bir mahzenin üzerinde kurulan binanın kendisinin aslında hayli haşmetli bir görünüşü olacağı muhakkaktır. Bugünkü menfezin bulunduğu cephe duvarının halen görülen sarnıca inhisar etmeyip iki yanda da bu sarnıç genişliği kadar hattâ daha da fazla uzanması ayrıca bu duvarın önünde ve iki uçlarda bazı duvar kalıntılarına rastlanması, binanın oldukça geniş bir sahaya yayıldığını açıkça gösterir. Bu cephe duvarının önündeki düzlükten esas binaya çıkışın bir takım merdivenler ile temin edildiğini tahmin edebiliriz. Bugün bu merdivenler görülmemekle beraber, bu cephe payelerinden sağ uçdakinin yanında görülen kemer izleri burada bir rampa veya merdivenin bulunduğuna işaret eder. Bina ekseri Bizans yapıları gibi taş ve tuğla dizileri halinde yapılmıştır (Res. 7). Kullanılan tuğlalar oldukça kalın olup, 4-5 sm. arasında değişir. Harç kalınlığı ise 5-6 sm. kadardır ¹⁶. Harabenin içinde ve etrafında rastlanan tuğla kırıkları arasında üzerleri damgalı olanlar da görülmektedir. Fakat bunlar küçük parçalar halinde olduğundan damganın tamamını öğrenmek mümkün olmamaktadır. Batı tarafında uzanan oldukça geniş bir avlu veya bahçeyi takip eden bina, dikdörtgen biçiminde uzun bir salon ile onu takip eden ortası kubbeli ve etrafı çepeçevre

¹⁵ S. Eyice, *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, 116.

¹⁶ Bu devrin tekniğinde tuğla ve harç kalınlığının hemen hemen eşit olduğu bilinmektedir, kşl. A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, 13.

dehlizli bir mekândan ibarettir ¹⁷. Fakat binanın bu salonlardan ibaret olmadığı, bu “çekirdeğin” etrafında daha bir takım kanatların bulunduğu, çevre duvarlarından anlaşılmakta, ve harabenin bir tümsek teşkil etmesi de bu kanatların mahzenlerinin toprak altında durduğunu ispat etmektedir (Res. 3). Yani, Küçükyalı harabesinin mahzen kısmını hemen hemen eksiksiz bir halde toprak altından çıkarmak mümkündür. Bu kompleksin etrafında daha ayrıca bir takım duvar kalıntıları da vardır. Dikdörtgen biçimindeki uzun salonun (Res. 8) iç duvarlarında görülen içi iri tuğla kırıklı pembe kalın horasan tabakası (Res. 9) burasının bir müddet su sarnıcı olarak kullanıldığını gösterir. Tabiatıyla bu mahzen binanın ilk yapılışından beri bu gayeye hizmet etmiş olabileceği gibi, sonraları sarnıca çevrilmiş olması da mümkün ise de buna pek ihtimal vermiyoruz. Bu uzun salonun iç duvarları payeler ile takviye edilmiştir. Bazı kalıntılar bu payelerin kubbeli tonozları taşıyan kemerleri desteklediklerini açıkça gösterir. Bu kemerlerden payelere bağlı kalabilmiş bazı parçalar elân durduktan başka, salonun kuzey-doğu köşesinde tuğladan örülmüş bir kubbeli tonoz parçası da henüz yerindedir (Res. 9). Sarnıç vazifesi gören bu uzun salonun, onsekiz sütun ile yirmisekiz kare ve eşit

¹⁷ Bu binanın plânı ilk bakışta, vaktiyle J. Strzygowski tarafından tanıtılan Diyarbakır'daki bir binayı hatırlatmaktadır (kşl. J. Strzygowski-M. van Berchem, *Amida*, Heidelberg 1910, 173 ve dev. res. 92; J. Strzygowski, *Die persische Trompenkuppel*, “*Zeitsch. f. Gesch. d. Architektur*”, III (1915) 1 ve dev.) Aynı binanın sonraları çizilen daha doğru plânları, bu yapının ilk zannedildiğinden hayli farklı olduğunu ve bir çok kısımlarının islâmî devre ait olduğunu ortaya koymuştur, kşl. G. L. Bell, *Churches and Monasteries of the Tûr Abdin and Neighbouring districts*, Heidelberg 1913, 92, res. 30, lev. 20-22; J. Strzygowski, *Die Sassanidische Kirche und ihre Ausstattung*, “*Monatshefte f. Kunstwissenschaft*”, VIII (1915) 352, res. 1-3, lev. 73-74; U. Monneret de Villard, *Le chiese della Mesopotamia*, Roma 1940, 31, res. 44. Ancak ana şema ve kubbeli salon, bakımından Küçükyalı harabesi ile Diyarbakır binası arasında bir benzerlik vardır. Şurası da muhakkaktır ki, Diyarbakır'deki bu bina yeni baştan etraflıca tetkik edilmeğe değer. Burasının iddia olunduğu gibi bir kilise mi yoksa bir saray kalıntısı mı olduğu aydınlanmağa muhtaçtır. Diğer taraftan, İstanbul'da Sarayburnu-Gülhane bölgesinde bulunan Bizans kalıntıları arasında bir tanesi de Küçükyalı harabesine benzer taraflara sahiptir. Kâfi bir delil olmaksızın, Konstantinos Monomakhos (1042-1055) un yaptırdığı Hagios Georgios kilise ve manastırının mahzeni olduğu tahmin edilen bu bina, aynı yerdeki Mangana sarayına da ait olabilir. Burada da uzun dikdörtgen bir sarnıcı merkezî plânlı bir ikinci mahzenin takip ettiği görülür, kşl. R. Demangel -E. Mamboury, *Le quartier des Manganes*, Paris 1939, lev.4.

bölüme ayrıldığını tahmin etmek mümkündür. Bu sütun dizilerinin ancak bir revak şeklinde olmaları ve salonun ortasının üstünün açık olması ihtimali de düşünülebilir ise de, biz buna ihtimal vermemekteyiz. Hiç şüphesiz, bu kısmın tabanında yapılacak ufak bir sondaj, bu mahzenin hakikî yüksekliğini verecek olduktan başka, büyük bir ihtimalle, sütunların kaidelerini de ortaya koyacaktır. Sütunlardan ve başlıklarından hiçbir iz kalmamış ise de, yakın zamana kadar duran civardaki köy mezarlığındaki taşların ekserisini granit sütun gövdeleri teşkil ediyordu.¹⁸ 1945 de burada yaptığımız araştırmalarda taş yığımları arasında bir başlık parçasına da rastlamış olmamız, yakın zamana kadar burada bazı başlıkların durduğunu ispat eder.¹⁹ Hiç şüphesiz, burada kullanılan başlıklar sağlam bir şekilde bulunduğu takdirde, binanın tarihlendirilmesi hususunda faydalı bir ipucu olabilirler.²⁰

Bu sarnıçdan iki kapı vasıtası (Res. 10) ile geçilen diğer kısım ise daha kompleks bir plâna sahiptir. Kare bir çerçeve içine alınan bu kısmın ortasında dairevi dört ağır payeye binen tuğladan bir kubbe vardır.²¹ Dört geçit (Res. 11) ile çevre dehlizlerine (Res. 12) açılan bu kısmın kubbesinin temelden itibaren yuvarlak bir duvara oturması dikkate değer bir hususiyettir. Böylece yukarıdaki esas binanın mimarî tertibi aksettirilmiş olduğu gibi, bu üst yapının ağırlığını taşıyabilecek kudrette bir temele sahip olduğu da anlaşılır. Çevre dehlizleri ise, payelerin taşıdığı kemerler ile bölümlere ayrılmıştır. Mahzenin bu

¹⁸ Bir kısmı Karayolları caddesi tarafından kesilen ve bir parçası bu yolun öbür tarafında kalan mezarlıkta halen, mezar taşı olarak kullanılmış, 5-6 granit sütundan başka, daha ince mermer sütun parçaları ile yine mermerden mimarî parçalara rastlanmaktadır. Mamboury'nin vaktiyle gördüğü başlık ise artık ortada yoktur.

¹⁹ İstanbul Arkeoloji Müzesinde (No. 4083) dört cephesinde monogramlar olan ve Bostancı menşeli bir başlık vardır (*Resimli rehber*, İstanbul 1934, 120; *Resimli rehber*, İstanbul 1953, 119), ancak bunun çıktığı yer sarıh olarak bilinmemektedir. Müze kayıtlarına göre bu taş Eski Bağdat Demiryolları müdürü P. Huguenin'in Bostancı'daki köşkünden gelmiştir.

²⁰ A. M. Schneider, Suadiye'de bulunan Sasanî-Doğu üslubunda bir sütun başlığı dolayısıyla, Bryas sarayının sütun başlıklarının da büyük bir ihtimalle bu üslupta olmaları gerektiğine işaret etmiştir (*Aehnliche Kapitelle dürften dort wohl zu finden gewesen sein.*), A. M. Schneider, *Funde in Suadiye*, "Archaeologischer Anzeiger", 1948, süt. 78-80.

²¹ Bu şema, 700 e doğru olarak tarihlendirilen *Lindisfarne elyazması*'nın tez-yinatı arasında da tekrarlanmaktadır, kşl. E. Kitzinger, *Early Medieval Art in the British Museum*, London 1940, 103, lev. 16.

kısımının, merkezi plânlı âbidevî bir salonun muhkem bir “*soubassement*”ı olduğu aşikârdır. Bu kısım doğu tarafından dışarıya ince uzun beşik tonozlu bir kanal ile bağlanmıştır. Dışarıdan içeriye hafif bir meyille inen bu dehliz, mahzenin tabanından oldukça yüksek bir seviyede bir menfez ile mahzene açılır. Bu dehlizin ucu ise, dışarıya daha geniş ve yüksek, beşik tonozlu bir göz ile bağlanmaktadır. Bina- nın bu tarafında bunun gibi beşik tonozlu bir sıra gözün sıralandığı, mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Bu kanalın, mahzene suyu akıtan su dehlizi olduğuna muhakkak nazarı ile bakabiliriz. Eskiden beri bu bölgede söylenen bir rivayete göre ise, harabeden arkasındaki Kayışdağına bir yer altı yolu vardır. Bugün bu rivayeti kontrol etmeğe imkân olmamakla beraber, Kayışdağı’nda makbul bir su kaynağının bulunduğu düşünülecek olursa böyle bir su yolunun olmaması için hiçbir sebep görülemez. Herhalde üst binanın deposu ve ambarı vazifesini gören tonozlu gözlerin, içleri bugün tamamen toprak dolu olduğundan bunların tam ölçülerini almak mümkün olmamaktadır. Yanlarda ise yine payeler olmakla beraber, bu payelerin arasında kemerler mevcut fakat bunların pek derin olmadıkları anlaşılmaktadır.

Bu tarifini yaptığımız mahzen, geniş bir kompleksin ancak bir kısmıdır. Batı cephesinin önünde uzanan geniş avlunun karşı tarafında da bir takım bina izleri olup olmadığını maalesef bugün artık araştırmaya imkân kalmamıştır. Son yıllarda burada yapılan binalar bu sahayı tamamen kaplamıştır. Ayrıca bu kompleksi, geniş bir şekilde çeviren bir dış ihata duvarının evvelce bulunup bulunmadığını da şimdiki halde tesbite imkân yoktur. Fakat bu çapta bir binanın arazi- nin ortasında dışarıdan herhangi bir şekilde tecrit edilmeksizin yapılmış olabileceğine ihtimal vermek güç olduğundan biz, harabenin etrafındaki geniş bir sahayı içine alan bir duvarın aslında mevcut olduğuna inanıyoruz.²²

Mahzen, buradaki büyük bir binanın ancak orta kısmı olmakla beraber, esas binanın üst yapısından da bazı kalıntıların hâlâ durduğu muhakkaktır. Uzun sarnıcın üstü çöktüğünden burada bir ümit olmamasına karşılık, kubbeli mahzenin üstündeki toprak tabakasının içinde 1 m. den fazla bir yüksekliğe kadar duvarların bulunması,

²² Harabenin iki yanında harabeden 8-10 adım uzakta bulunan iki temel ile mahiyeti anlaşılamayan bazı kalıntılar ve batı tarafındaki kare bir düzlük, ancak bir kroki mahiyetinde olan plânımızda gösterilmemiştir.

kompleksin en önemli kısmının yâni üst yapısının plânının tesbitinin henüz mümkün olduğunu gösterir (Res. 13, 14). Taş ve tuğla çıkarılmak üzere açılan çukurlarda bu duvarları görmek kabildir. Bunların alttaki merkezî plânlı mahzenin plânını yukarıda da tekrarladıkları tesbit olunabilmektedir.²³ Yalnız ortadaki kubbeli kısmın, üst yapıda nasıl bir yapı sistemine sahip olduğu görülmemektedir. Bugün mevcut ince toprak tabakası kaldırıldığı takdirde, bu kompleksin en önemli kısmının ana çizgilerini kesin olarak öğrenmek mümkün olabilecek, hattâ belki de, bu kısmın döşemesinden parçalar dahi bulmak mümkün olacaktır. Etrafa yayılmış olan çeşitli tuğla ve taş kırıkları arasında hayli çok sayıda, geometrik şekillerde yontulmuş renkli taşlara (mermer, yeşil ve kırmızı porfir) rastlanması, bu binanın gayet zengin bir döşeme tezyinatına sahip olduğunun delilleridir.

3. *Kitabe ve ufak buluntular :*

Mevcut harabeyi tarihlendirmeğe yarayabilecek herhangi bir eleman bugüne kadar ele geçmemiştir. Burada rastladığımız iki tuğla parçası üzerinde yanları eksik damgalar görülmüştür. Bunlardan birincisinde yalnız...A... harfinin olmasına karşılık başka bir parçada ..ABA... harfleri görülebilmıştır. Harabe temizlendiği takdirde bu damgaların daha sarih bir fikir verebilecek nümunelerinin bulunacağı muhakkaktır.²⁴

J. Pargoire, 1901 de yayımlanan makalesinde, harabenin az ilerisinde yerde aynı kitabeye ait bir yazının 5-6 harfinin görüldüğü üç taş parçasının mevcut olduğunu yazar.²⁵ Maalesef her zaman

²³ Umumiyetle mahzen ve sarnıçlar üstlerinde taşıdıkları binaların ana çizgilerini aynen takip ederler, bu hususta bk. Ph. Forchheimer-J.Strzygowski, *Byzantinische Wasserbehälter zu Konstantinopel*, Wien 1894; K. Wulzinger *Byzantinische Substruktionsbauten Konstantinopels*, "Jahrbuch d. Instituts" XXVIII (1913) 370-395; ve R. Demangel, E. Mamboury, *ay. eser*.

²⁴ E. Mamboury, *not 9 daki makalesi*'nde burada bulunduğu damgalı tuğlalardan bahseder. BA harflerinin mânası hakkında bk. E. Mamboury, *Une nouvelle lecture raisonnée des inscriptions de briques byzantines*, "Byzantion", XIX(1949) 113-125, bu fikri IX. Bizans tetkikleri kongresinde (Selânik) Maleçkos red etmiştir. bk. A. M. Maleçkos, *Hennoa ton Enepigraphon Byzantinon Plinthon*, "Kongre tebliğleri-Pepragmena" Atina, 1955, I, 264-273.

²⁵ J. Pargoire, *not 8 deki yazı*, 74: "Que l'ensemble remonte à l'époque byzantine, je n'en veux d'autre preuve que la forme caractéristique et les fioritures de cinq ou six lettres découvertes là, parmi les ruines, sur trois fragments insignifiants d'une même inscription".

en ince teferruata kadar derinleşmekten zevk alan bu müellif, bu kitabelerin kopyasını vermekten sakınmıştır. Hattâ bu kitabe parçalarını beraberinde alıp o sıralarda Kadıköyünde Moda'da olan Enstitülerine götürüp götürmediğini dahi yazmamıştır ²⁶. 1918 deki incelemeleri sırasında K. Lehmann-Hartleben de harabenin yanındaki tarlada üzeri yazılı ufak bir silme parçası bulmuştur ²⁷. Pargoire'un ihmalinde şikâyet eden Lehmann-Hartleben en ehemmiyetsiz kitabe parçasının bile kayd edilmesi lüzumuna işaret etmekten kendisini alamamıştır. Bir silmenin köşesi olan bu parçada iki yüzde de kabartma harflerden bir yazı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir tarafta kırılmış iki harfin izleri tesbit edilebilmiş ve bu harflerden sonuncusunun o veya ε olmasına ihtimal verilmiş olmasına karşılık diğer taraftaki harflerin ...φεβρω (νλα?)... den ibaret olduğu görülmüştür. Tabiatıyla bu ufak parça ile herhangi bir neticeye ulaşmaya imkân yoktur. Lehmann-Hartleben'in ne derece haklı olduğunu bir tesadüf bize de gösterdi. 8 Şubat 1958 günü bu harabeyi bir defa daha tetkike gittiğimizde, kuzeydeki tarlada, harabenin duvarlarından bir kaç metre ileride ufak bir kitabe parçası da biz bulduk (Res. 15). Lehmann-Hartleben'inki gibi yine profilli bir silme parçası üzerinde olan bu kitabe kabartma harflerden ibaret olup, 4 sm. boyundaki harfler şöyle sıralanır: ...VIEPO.. (το]ῦ ἐερο[ῦ...) *Mukaddes* anlamına gelen bu kelimenin diğer parça ile münasebetini tabiatıyla bulmağa imkân yoktur. Ancak ileride burada rastlanması muhtemel başka parçaları bunlar ile tamamlamak mümkün olabilecektir.

Bu harabenin etrafındaki tarlalarda rastlanan Bizans çanak-çömleği parçaları da kesin bir bilgi verecek kadar büyük değildir. Burada bulduğumuz dört küçük parçadan ikisi sarı zemin içinde koyu kahverengi çizgilere sahip kırmızı topraktan parlak sırlı parçalardır. Diğer iki parça ise beyaz topraktan olup, beyaz zemin üzerine fırça ile yapılmış lâcivert desenler ihtiva ederler. Bu son parçalar sırlı değildir. Derinlere inildiğinde daha iyi ve büyük parçaların bulunması beklenebilir.

²⁶ Les Augustins de l'Assomption rahipleri, Enstitülerini 1935 de Bükreş'e taşımışlar ve oradan da 1947 de Paris'e geçmişlerdir.

²⁷ K. Lehmann-Hartleben, *not 10 daki yazı*, 106, res. 2.

II. KALINTILARIN TEŞHİSİ İÇİN DENEMELER

I *Satyrion manastırı* :

Vaktiyle J. von Hammer tarafından ortaya atılan, ve ondan sonra da birçok müellif tarafından kabul edilen kanaat Küçükyalı'daki Bizans harabesinin Bizans devrinin Satyrion manastırının izleri olduğu yolundadır. J. Pargoire makalesinde bu hususta gayet kesin bir ifade kullanmış, ve altmış yıldır, hiç kimse bu hususta tereddüde düşmeğe lüzum görmemiştir. Bu hipotezin tenkidini yapmadan önce neye dayandığını kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Marmara sahilinin bu köşesinde daha İlkçağda bir satyr tapınağının olduğu ve bu yerin adını bu tapınaktan aldığı tesbit edilmiştir²⁸. Satyros mevkii, tahminlere göre kıyıya yakındı, hattâ belki de kıyıda idi. Nitekim Theophanes'in bildirdiğine göre 717 de Bizans önlerine gelen Arap donanmasının bir kısmı buraya sığınmıştı²⁹, güç inanılır bir efsaneye göre ise İmparator Nikephoros I (802-811) bu bölgede avlanırken, bir çalının dibinde Havvari Andreas'ın adını ihtiva eden bir masaya rastlamıştır. 846-857 ile 867-877 yılları arasında iki defa İstanbul patriği olan İgnatios³⁰, Plate (Yassıada), Neiandros (Sedefadası) ve Anterobinthos veya Terebinthos (Tavşanadası) adalarında birer manastır kurduktan sonra, ikinci patrikliği sırasında 873 yılında efsanenin bahsettiği masanın bulunduğu yerde ve Antik Satyr tapınağının harabesinin yakınında bir kilise yaptırmıştır. Bu kiliseye ek olarak yapılan manastırın tamamlanması ve içine rahiplerin yerleşmesi ise 873-877 yılları arasında olmuştur. İgnatios tarafından Taksarkhos'a yani babasının *eponymos*'u Başmelek Hagios Mikhael'e ithaf olunan bu kilise ve manastır, ayırd edici sıfat olarak da bulunduğu mevkiin

²⁸ R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, 460.

²⁹ Theophanes, Bonn 610; Cedrenus, Bonn, 789; L. Breyer, *Bilderstreit und Arabersturm in Byzanz*, (Byzant. Geschichtsschreiber VI) Wien 1957, 28; W. M. Ramsay, *Historical geography of Asia Minor*, London 1890, 181;

³⁰ M. Gedeon, *Patriorkhikoi Pinakes*, İstanbul tz (1890 ?) 278 ve dev. G. Every, *The Byzantine Patriarchate*, London 1947, 117 ve dev. İmparator I. Mikhael (811-813) in oğlu iken hadım edilerek babası ile sürgüne yollanan, sonra iki defa patriklik makamına oturan ve ölümünden sonra da kilise tarafından aziz mertebesine (günü 23 Ekim) yükseltilen (H. Delehaye, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, süt. 158-160; O. Englebert, *The lives of the Saints*, London 1951, 403) İgnatios'un maceralı hayatı G. Schlumberger, *Les iles des Princes*, Paris 1925 (yeni baskı) 38, 255 ve dev. da anlatılmıştır.

adını aldığından Satyrion (μονῆς τοῦ Σατύρου) manastırı olarak şöhret bulmuş ve kaynaklara bu surette geçmiştir. ³¹ Ölümünde İgnatios'un içine gömüldüğü bu dinî müessese hayli uzun zaman yaşamıştır. Çünkü İoannes II Komnenos'un İstanbul'da kurduğu Pantokrator (fetihten sonra: Zeyrek Kilise camii) manastırı için 1137 yılına doğru tanzim ettiği *typikon*'da, bu son manastırın şehir dışındaki evkafı arasında Satyrion manastırının adı da geçmektedir. ³² Bu vesikadan Satyrion manastırının idaresinin Pantokrator'a bağlandığını ve burada o sırada ancak 18 rahibin barındığını öğrenmekteyiz. Bundan iki netice çıkarmak kabildir: Satyrion manastırı ya bütün önemini artık bu sırada tamamen kaybetmişti veya zaten yapıldığında büyük bir manastır değildi. ³³ Bu tarihten sonra bu manastırın adına bir daha rastlanmadığına göre, Lâtin istilâsı ve Türk kuvvetlerinin Bitinyaya yaptıkları akınlar yüzünden bu müessesenin terkedildiğine ihtimal verilebilir. Satyros mevkiini bazı yazarlar Caddebostanı ³⁴ bazıları ise Maltepe taraflarında aramışlar ³⁵ ve Caddebostanı'nın Rufinianos olduğunu

³¹ Bütün kaynaklar Pargoire'ni adı geçen makalesinde gösterilmiştir. Ayrıca bk. A. Tsakaloff, *Peri Satyrou*, "Byzantinische Zeitschrift" XXII (1913) 122-126.

³² Bu *typikon*, 1895 de Dimitrievski tarafından Kief'de yayınlanmıştır, hülâsası için kşl. R. Janin, *La géographie ecclésiastique I Siège de Constantinople -Eglises et monastères*, Paris 1953, 534.

³³ M. İzzeddin, *Un prisonnier Arabe à Byzance au IXe siècle Hâroun-ibn-Yahya*, "Revue des Et-Isl." (1941-1946) 41-62, de yayınlanan İstanbul'dan bahseden Arap seyahatnamesinde bahsi geçen (s. 61) şehrin dışında ve Doğu tarafındaki dört manastırın 12000 keşişi barındırdığı yazılıdır. M. İzzeddin *Mounis, Phoçadır, Koukiya ve Maryam* şeklinde okuduğu bu manastır adlarından Phouçadır'in *tou Satyrou* dan geldiğini kabul ederek Satyrion manastırı olarak teşhis etmiştir. (. . . nous pouvons trouver sous ce nom deux mots grecs à peine déformés, d'une part *tou Soteros* . . . , d'autre part et surtout *tou Satyrou*, de *Satyre*. Cette dernière explication nous parait la meilleure.); halbuki daha önceleri A. A. Vasiliev, *Hâroun-ibn-Yahya and description of Constantinople*, "Seminarium Kondakovianum", V (1932) 161 ve dev. daki makalesinde Phouçadır manastırını Hebdomon (Bakırköyü) daki Prodomos kilisesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu iki ayrı fikirden İzzeddin'inki A. M. Schneider tarafından daha makül olarak karşılanmıştır, "Theologische Literaturzeitung" (1952) nr. 3, süt. 164.

³⁴ A. G. Paspates, *Ta anatolika proasteia tou Byzantion*, "Hellenikos Philologikos Syllogos", XII (1877/78) 47; X. Sideropoulos, *Byzantinai epigraphai*, "Hellenikos Phil. Syl. Parartema" XIX (1884/85) 27 da aynı hususu bir kitabenin yardımı ile desteklemeğe çalışmıştır.

³⁵ A. Tapeinos, *Peri tou arkhaiou Bryantos nun Maltepe*, "Anatolikos Aster", XXX (1891) 65, aslını göremediğimiz bu yazıda Soteros ve Satyros kelimelerinin karıştırılması, ve şimdiki Maltepe'de Soteros adına bir kilisenin bulunması bu yanlış teşhisin

ispata çalışan³⁶ J. Pargoire Satyros'un ancak Bostancı ile Maltepe arasında bulunabileceğini ileri sürmüş ve bu sahada rastlanan yegâne büyük harabeyi tereddütsüz manastırın kalıntısı olarak göstermiştir. Marmara'nın bu sahilinde Kadıköyden Pendik istikametine doğru, Hieria, Rufinianes, Poleatikon, Satyros, Bryas ve Kartalimen mevkiilerinin, *proasteia*'nın sıralandığı bilinmektedir. Pargoire bunlardan Hieria'nın bugünkü Fenerbahçesi, Rufinianes'in ise Caddebostanı olduğunu iddia etmiştir. Kartalimen'in ise bugünkü Kartal olduğunda şüphe yoktur. Ancak şu var ki, Rufinianes ile Kartalimen arasındaki Poleatikon, Satyros ve Bryas'ın yerleri kesin olarak malûm değildir. Poleatikon için şimdiki Bostancı teklif edilmiş³⁷ ve bunun için de burada tren istasyonu civarında görülen bazı kalıntılar ve bir mendirek enkazı delil olarak gösterilmiştir. Fakat gerek Suadiye'de gerek Bostancı civarında rastlanan muhtelif kalıntılar bu bölgedeki iskân yerlerinin tahmin edildiğinden daha fazla olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu yerler arasındaki mesafeler de malûm değildir. Bryas'ın bugünkü Maltepe olduğu yolundaki hipotezin ise sağlam bir esasa dayanmadığını aşağıdaki bahiste göreceğiz.

Aziz İgnatios'un hayatı ve eserleri ile meşgul olan Pargoire, Küçükyalı harabesini etraflı bir tetkike lüzum görmeksizin derhal Satyros manastırı olarak teşhis ederken bu düşüncesini herhangi bir sanat tarihi elemanı ile desteklemeğe lüzum hissetmemiştir. Harabenin civarında Bağdat caddesinin bir köprüsüne "*Manastır taşköprüsü*" denilmesini kâfi bir delil saymış ve sarnıcı takip eden kubbeli kısmın bir Bizans kilisesinin doğu kısmı olduğunu kat'i bir ifade ile belirtmek istemiştir. Müellifin "*Que ces ruines appartiennent à un édifice chrétien, il suffit pour s'en convaincre de pénétrer au milieu du Tumulus, dans les flancs d'une citerne immense, et de constater là, du côté de l'est, les substructions fort bien conservées de la partie orientale d'une église.*" demesi, yukarıda tarifini yapmış olduğumuz kubbeli kısmın hakikaten bir kilise olduğunu tasdike kâfi değildir. Zira, mevcut kalıntının esas bina değil bir mahzen,

başlıca sebebidir. Verdiği bilgiler aynı derecede hatalı olan E. Bouvy, *Souvenirs chrétiens de Constantinople*, Paris 1896, 112'de de istifade olunamaz, bu hususda kşl. R. Janin, *La Banlieue asiatique* "*Echos d'Orient*", XXII (1923) 191 ve dev.

³⁶ J. Pargoire, *Rufinianes*, "*Byzantinische Zeitschrift*," VIII (1899) 429-477 bilhassa 467, bu yer hakkındaki zengin bibliyografya için bk. A. M. Mansel, *Türkiye'nin arkeoloji, epigrafi ve tarihî coğrafyası için bibliyografya*, Ankara 1948, 514.

³⁷ R. Janin, *La Banlieue asiatique* "*Echos d'Orient*", XXII (1923) 190.

hem de içinde su bulunan bir mahzen olduğu kolaylıkla anlaşıldıktan başka, bu kısmın plânında da bildiğimiz kilise plânlarına benzer bir taraf görülememektedir.³⁸ Pargoire'un bu hükmü, muhakkak ki, o devirde hayli ıssız bir yerde olan bu harabenin karanlık iç kısmına tamamen girmeden verilmiştir. Kanaatimize göre Küçükyalı Bizans harabesinin Satyrion manastırı kalıntısı olması biraz zayıf bir ihtimaldir, ve bu hipotezin yarım asırdır taraftar bulmasında, Pargoire'un delillerinin kudretinden ziyade kendi şahsiyetinin ve şöhretinin rol oynadığı muhakkaktır. Fakat şu var ki, aslında Aziz İgnatios'un hayatı ve yaptığı kilise ve manastırlar hakkında olan bu makalenin tesiri bugüne kadar kendisini göstermekten geri kalmamıştır.

2. Bryas sarayı :

Bizans devrinde Boğaziçi'nin aksine olarak büyük bir revaç gördüğü anlaşılan Anadolu yakası varoşlarında Marmara kıyısında bir takım köşk ve sarayların sıralandıkları bilinmektedir. Bunların arasında Bryas (βρύαζ) önemli bir yer alır.³⁹ Bryas sarayının yapılışını Tiberios III (578-582) ve Maurikios (582-602) devirlerine 582 tarihine çıkaran *Patria* müelliflerinin ifadesinin doğru olamayacağı anlaşılmıştır. Bu tarihlerde belki Bryas mevkiinde ufak ve ehemmiyetsiz bir köşk yapılmış olması tamamen ihtimal dışı olmamakla beraber Bryas'ın önem kazanması ancak IX. yüzyıldadır. Resimkıran (İkonoklast) İmparatorların sonuncusu olan ve tarihe değerli bir idareci olarak geçen Theophilos (829-842) zamanında Bryas'ın birdenbire parladığı

³⁸ Mamboury ve Janin. Pargoire'un tesiri altında kalarak, burada bir kilise plânı görmek istemişlerdir. J. Pargoire, *Rufinians*, 476 da, bu harabeyi Satyrion manastırı olarak teşhis ederken sadece bir tahmine dayandığını, müstehzî üslubu ile şöyle açıklar: "... Ve şunu da ilâve edelim ki, yersiz yurdsuz kalmaktan bizâr olan talihsiz Satyrion da, Bostancı ile Maltepe arasında, yarı yolda Karabaşçeşmesine iki dakika mesafede, yolun solundaki harabenin vesayetine girmeğe kolaylıkla boyun eğebilir". (= "... et nous ajouterons que l'infortuné Satyre, fatigué de rester sans feu ni lieu, se résigne assez facilement à prendre possession de ruines que la route laisse un peu sur la gauche, à deux minutes de Kara-basch Tcheshmé presque à mi-chemin entre Bostandji-Keupru et Maltépé").

³⁹ R. Janin, *La banlieue asiatique, Echos d'Orient*, XXII (1923) 193 ve dev.; de başlıca kaynaklardan bahsedilmiştir, ayrıca bk. ay yaz. *Constantinople byzantine*, 145 ile 447 ve dev. İ. P. Meliopoulos, *Peri Bryantos (Maltepe)*, "Byzantinische Zeitschrift" XXVII (1927) 325-345.

kaynaklardan öğrenilmektedir⁴⁰. Theophilos Araplar ile yaptığı devamlı savaşlar arasında 832'ye doğru Bağdat'a Abbasî halifesi Me'mun (813-833) nezdine elçi olarak hocası Synkellos İoannes Grammatikos'u göndermişti⁴¹. Dönüşünde İstanbul Patriği olan ve bu makamı 842'ye kadar muhafaza eden bu elçi Bizans'a döndüğünde Bağdat sarayını o derece meth etmiştir ki, hayran kalan İmparator, Abbasî saraylarının resimlerini getirterek derhal Patrikios adındaki bir şahsa, Bryas mevkiinde böyle bir saray yaptırtmıştır. Bu sarayın inşasında yakınındaki İlkçağdan kalma bir Satyr tapınağının enkazının kullanıldığının da kaynaklar tarafından haber verilmesi⁴², bu sarayın yarım asır sonra yapılan Satyrion manastırdan pek uzak bir yerde olmadığını gösterir. Theophilos'un bu sarayında Panagia yâni Meryem adına büyük bir salondan başka orta sahnı Hagios Mikhael ile Azize Şehidlere ithaf edilmiş üç sahnı bir kilise de vardı. İmparator, sarayının etrafına bahçeler yaptırmış⁴³ ve civardan su yolları ile bu saraya sular getirtmişti. Kaynaklara göre "İstanbul'da eşsiz olan" bu sarayda oturması tercih eden Theophilos'un ölümünden sonra bu sarayın ne olduğu malûm değildir. Fakat bir müddet daha kullanıldığına ihtimal verilebilir⁴⁴.

⁴⁰ Janin, *Constantinople byzantine*, 145; Bizans tarihinin bu devri hakkında bilgi veren tarihlerin hepsinde bu saraydan veya Abbasî saraylarından alınan ilhamdan bahsedilir. Mesela bk. F. Chr. Schlosser, *Geschichte der bilderstürmende Kaiser*, Frankfurt 1812, 489; Pargoire, *Eglise byzantine*, Paris 1923, 359; G. Finlay, *The history of the byzantine Empire*, (Everyman's Libr. Edit.) London 1935, 140; A. A. Vassiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1932 I, 392; türkçesi, Ankara 1943, 73; Ch. Diehl, G. Marçais, *Le monde Oriental de 395 à 1081*, Paris 1944, 314; Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1940, 143. yeni tab'ı (1952) 168; ayrıca bk. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*, Paris 1957, 169 ve 171.

⁴¹ E. Bury, *The Embassy of John the Grammarian*, "English Historical Review" XXIV (1909) 296-299, Bury'e göre elçi Bağdat'a değil Suriye'ye kadar gitmiştir, bu devirde Bağdat'a yollanan Bizans elçileri hakkında bk. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes, I La dynastie d'Amorium (820-867)* Bruxelles 1935, 118 not 2, kşl. 409, 416, İoannes'in patrikliği 21 nisan 832 den 842 şubatına kadar sürmüştür. İoannes'in elçilikleri hak. ayrıca bk. F. Dölger, *Regesten I*, münchen 1924, 51; Halife Memun hak. bk. F. İşıltan, *Memun mad. İslâm Ansiklopedisi*.

⁴² Theophanes Cont. Bonn, 20, 21, bilhassa 98; Leon Gramm. Bonn 223.

⁴³ Bizans bahçe mimarisinde doğunun bir tesiri olarak su yollarına ve kanallara büyük bir önem verilmiştir. bk. J. Pargoire, *L'amour de la campagne chez les byzantins et les villas impériaes*, "Echos d'Orient" XI (1908) 15-22 O. Schissel, *Der byzantinischen Garten, seine Darstellung im Gleichzeitigen Romane*, Wien 1942, 12.

⁴⁴ Konstantinos VII Porphyrogenetos (İmp. 913-959) bir eserinde Marmara kıyısındaki İmparatorluk sarayları ve villâları arasında Bryas'ı da zikreder, kşl.

İstanbul'un tarihî topoğrafyası ile meşgul olan yazarlar Bryas mevkiini kâh Maltepe'nin doğusunda kâh Maltepe'de aramışlardır. Ekseri modern yazarlar da, ötedenberi yerleşmiş olan bu fikri kabul etmekte ve Maltepe'yi Bryas olarak teşhis etmektedirler. Fakat derhal şunu söylemek yerinde olur ki bugünkü Maltepe ancak XVI. yüzyılda burada kurulmuştur. Aynı kasabanın muhtemelen 1509 zelzelesine kadar Drakos tepesinin yamacında olduğu hattâ *Obrias* veya *Abrias* denilen bu kasabanın harabelerinin 1540 a doğru Fransız nebatatçısı ve seyyahı Pierre Gylli (Gyllius) tarafından görüldüğü bilinmektedir⁴⁵. Bu rivayeti Bryas mevki ile bağdaştırmak isteyenler Ejder anlamına gelen Drakos adı ile bir halk efsanesini de ilgili görmüşlerdir. Halen meskûn olan her yere eski adlardan biri yakıştırılmak istenildiğinde bazen hatalara düşülebileceği de muhakkaktır. Elde kati hiçbir delil olmaksızın eski Maltepe'yi Bryas'ın yeri olarak kabul etmek isteyen yazarlar, sarayın kalıntılarını da o civarda aramışlar ve Drakos tepesinde rastlanan bazı taş ve tuğla parçalarını bu sarayın son izleri olarak görmek istemişlerdir⁴⁶. Böyle bir teşhisin inandırıcı olmadığı kanaatinde olduğumuzu ileri sürerken, Suadiye'den itibaren Maltepe'ye kadar birçok eski kalıntılara rastlanan yerin sıralandığına işaret edebiliriz. Nitekim yakın tarihlerde Suadiye civarında bir Bizans kilisesi

Constantin Porph. *De Adminis. Imperio* Bonn, III, 234; G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins baskısı, Budapest 1949, 51 (246-247).

⁴⁵ P. Gyllius, *De Bosphoro Thracio*, III, 11 Osmanlı devrine âit eski vesikalarda *Büyük ve Küçük Maltepe* köylerinin adları geçmektedir, bk. A. Refik. *Hicri XI. asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1931, 56

⁴⁶ R. Janin, *not 37 deki yazı*, 192; bugünkü Maltepe adı umumiyetle tumulus'lere ve içinde define bulunan tepelere verilen bir isimdir. Drakos tepesi adı ile Maltepe adı biribiri ile, hayalî bir hazinayı bekleyen bir ejder (=drakos) efsanesinden dolayı ilgili görülmektedir. Halbuki Maltepe'nin bu adı, tabii bir tepe olan Drakos'dan ziyade o civardaki hakikî bir tumulus'ten almış olması da imkân dahilindedir. A. Timoni, *Nouvelles promenades dans le Bosphore ou méditations bosphoriques*, İstanbul 1844, II, 325 de Maltepe adının bu civarda bulunan bir küp altından geldiği rivayetinden bahseder, 326 da ise köyün yakınında cinler tarafında iskân edilen bir mağara olduğunun rivayet edildiğini de ilâve eder ki (*Des rêveurs racontent qu'il y a près de ce village une caverne habitée par des esprits*), bu esrarengiz mağaranın yakın zamana gelinceye kadar *Mağara* adıyla tanınan yazımızın konusu olan harabe olması muhtemeldir. Ayrıca Hammer'in (kşl. *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa*, Pesth 1818, 164 v. d.) bu sahildeki bütün tepelere Maltepe denildiğini söylemesi de dikkat çekicidir.

(belki de manastırı) harabesi bulunduktan başka ⁴⁷, bugünkü Bostancı'nın muhtelif yerlerinde de Bizans devri hâtıralarına rastlamak mümkün olmuştur. Bunlardan yalnız İstasyon yakınında olanların bilinmesine karşılık, Çatalçeşme, demiryolu ve sahil arasında şimdiye kadar bilinmeyen birçok bizans duvarları vardı ⁴⁸. Bostancı'dan sonra ise Çamlık burnu ile Mezbaşa arasında yine bir takım Bizans devri duvarları vardır ki, bunlardan mezbaşa yakınında olan kalın bir parça deniz kıyısında hâlâ görülmektedir. Nihayet daha ileride, yine sahilde Küçük Drakos tepesine gelmeden önemlice bir iskân yerine daha rastlanmıştır. 1949 da tesadüfen ortaya çıkan sonra yine kaybolan bu yerde birçok duvarlardan başka hayli işlenmiş parçalar ve bilhassa hayret verici derecede bol keramik bulunmuştur. Bizans devrine ait parçaların arasında daha önceki devrin keramiklerinin de rastlandığı bu yerde o vakit bir de basit bizans mezartaşı görmüştük ki, bu da o yerde Bizans devrinde oturulduğunu gösterir. ⁴⁹ Bütün bu misallerin şu bakımdan faydası vardır: kanaatimize göre, Bizans devrinin Bryas ve Satyros mevkilerini kesin olarak teşhis etmek hayli zordur. Ve Hiera'dan itibaren, yer adlarının biraz kaydırılması, bu bölgenin tarihi topoğrafyası için bugüne kadar kurulmuş olan bütün hipotezleri yıkabilir. Nitekim vaktiyle P. Pargoire tarafından Caddebostanı

⁴⁷ A. M. Schneider, *not 20 deki yazı*. Bir amatör tarafından yazılmış olmakla beraber, bâzı ufak buluntuları haber veren iki makale de, Marmara kıyılarının tarihçesi hakkında etraflı bir araştırma yapıldığında faydalı olabilir; bk. C. Germi-yanoğlu, *Maltepe - Orhantepe*, "Akşam" Gazetesi, 19 ve 20 Nisan 1950

⁴⁸ Çatalçeşme (bk. I. H. H. Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945 II, 454, no. 355/149) 1946 da geri alınmak üzere söküldüğünde mermer aksamının yalnız görülen kısımları yontulmuş, eski Bizans parçaları ve hattâ yalağının bir lâhid olduğu görülmüştür; çeşmenin karşısındaki sokakta deniz kıyısında dere yatağının yanında payeli uzun bir Bizans duvarı yakın zamana kadar görülmekte idi. Taşlıçeşme sokağı ile tren hattı kavşağında 1957 de sokak tesviye edilirken yine Bizans devrinin ait iki kalın paye ile karşılaşılımıştır.

⁴⁹ Bu mezartaşı bu cins kitabelerde rastlanan formüllerden başka, benzeri bilinmeyen garip bir kadın ismi de ihtiva etmektedir :

Ἐνθᾶδε
κατάκειται
Σκαμβίλους (?)
πιστή κυ(ρίου)

Bu buluntu yeri hk. kısa bir not için bk. N. Fıratlı, *İstanbul içinde ve civarındaki buluntu ve kazılar*, "İstanbul Arkeoloji müzeleri yıllığı" IV (1950) 42. No. 8.

olduğu iddia edilen Rufinianes'in ⁵⁰ çok daha uzaklarda Samandıra'da olduğu ileri sürülmüş ve bu hipotezi desteklemek üzere, Rufinianes manastırının adını veren bir hudut taşının Samandıra köyünde bulunması hususuna işaret edilmiştir. ⁵¹ Aynı şey Galakrena içinde söylenebilir. Karaman çiftliği, Samandra veya Erenköy olduğu zannedilen bu yere ait kitabe Suadiye'de bulunmuştur. ⁵² Kısacası, öyle zannediyoruz ki, Bryas'ın Maltepe olmasında hiç bir kesin dayanak bulunmadığına, ve bahusus, bir saray'ın bir yerin adını alması için muhakkak o kasabanın tam içinde olması icap etmediğine göre, Küçükyalı harabesinin Bryas sarayı kalıntısı olması pek ihtimal dışı gözükmemektedir. Bu hipotezi, fazlaca kaypak olan tarihi topoğrafya ile değil, fakat şimdiye kadar hiçbir araştıracının teşebbüs etmediği bir başka usul ile, doğrudan doğruya sanat tarihinden analogiler arayarak belki desteklemeğe çalışmak mümkün olabilir.

III. KÜÇÜKYALI HARABESİ VE ARAP SARAYLARI

Pargoire, bahis konusu makalesinde, harabenin bir tarif ve tasvirini yapmaksızın, bunun bir sarnıç ile bir kilisenin doğu kısmından ibaret olduğunu kesin bir ifade ile ve bir cümle içinde belirtmişti⁵³. K. Lehmann Hartleben ise Pargoire'un tesiri altında kalarak harabenin Satyrion manastırı olduğunu söylemekle iktifa etmiş, ve zaten yabancı olduğu bu sahada daha ileri gitmekten sakınmıştır. E. Mamboury, Pargoire'un mensup olduğu teşkilâtın dergisinde basılan makalesinde tabiatıyla onun fikirlerini aynen tekrarlamış, ve Küçükyalı harabesinin o civarda başka mahiyette bir Bizans binası olduğuna dair bir kayıt olmadığına göre (!) ancak bir manastır olabileceğini yazmıştır. Zaten daha muhakeme edilmiş bakımından yanlış olan bu yolda ilerliyen bu yazar, mevcut harabenin bir Bizans kilisesinin "... bütün hususiyetlerine sahip bulunduğunu" gayet kat'î bir ifade ile yazdıktan sonra

⁵⁰ J. Pargoire, *Rufinianes*, "Byz. Zeitsch." VIII (1899) 429-478; R. Janin, "Echos d'orient" XXII (1923) 182 v. d.

⁵¹ Anonim, *Bosporus Christianus II Golf von Nicomedien und asiatisches Ufer*, "Bosporus-Mitteilungen d. Deutschen-Excursions Clubs" Neue Folge, VI (1911) 80 ve dev.

⁵² R. Janin, *Banlieue asiatique*, "Echos d'Orient"; XXII (1923) 294; ksl. A. M. Schneider, *not 20 deki yazı*, 79.

⁵³ Pargoire'un bu muhakeme tarzının doğru netice verebilmesi için herşeyden önce bahis konusu yerin Satyrion manastırı mevki olduğunu kesin olarak tesbit edilmiş olması gerekir ki, durumun hiç te öyle olmadığını belirtmiş bulunuyoruz.

binanın bir narteksi ve dört payeli bir merkezî kubbesi olduğunu belirtmektedir. Fakat bir kilise için elzem olan apsislerden hiç bahsetmemektedir.⁵⁴ Çünkü ne mahzende ne de mahzenin üstündeki kalıntılarda apsis'e benzer bir iz görülmemektedir. Diğer taraftan, üstteki binanın hemen hemen aynen benzeri olan mahzenin plânında, şimdiye kadar gördüğümüz ve zaten muayyen olan kiliselere benzeyen bir tarafın bulunmadığı daha ilk bakışta kendisini belli etmektedir.

Bostancı ile Maltepe arasındaki Küçükyalı Bizans harabesinin, Satyrion manastırına mı yoksa Bryas sarayına mı ait olduğu hakkında elimizde her ne kadar kesin bir delil yoksa da, duran kalıntılar ömrünün büyük bir kısmını sürgünde geçiren bir keşişin yaptırabileceği bir manastır ve kilisesinden fazla bir saray harabesi karşısında olduğunu ihzaz etmektedir. Harabenin büyüklüğü bu hususda başlıca delildir. Ancak son yarım yüzyıl içinde tanınmağa başlayan ve yeni yeni nümuneleri bulunan Emevî ve Abbasî saraylarının plânlarını ve umumi tertiplerini, bu harabe ile karşılaştırmak artık bugün için mümkündür. Küçükyalı harabesi, yalnız sarnıç ile kubbeli kısmı dikkate alındığında değil, fakat bütünü ile tetkik edildiğinde, geniş bir düzlüğün gerisinde yükselen bir uzun salon ile bunu takip eden merkezî plânlı ve kubbeli başka bir salondan, iki yanlardaki kanatlardan ve nihayet doğu tarafında henüz toprak altında bulunan bir takım kanatlardan ibarettir. Emevîler ve Abbasîler devrinde yapılan ve belki menşeleri Roma *castrum*'larına dayanan *el-Hiral*ın da⁵⁵, geniş bir avluları, bu avlunun gerisinde uzun bir salonları, ve bu salonun arkasında da, yani bütün kompleksin hemen hemen merkezinde merasim ve kabul salonları vardır. Bir uzun salonu takip eden bir kubbeli kabul salonu fikri, eski İran'da bilhassa Sasanîlerde kullanılmış ol-

⁵⁴ E. Mamboury, *not 9 daki yazı 323* "Donc entre Bostanjik et Maltépé il n'y avait pas de palais qui puisse cadrer avec nos ruines. Celles-ci sont donc les restes d'une église ou d'un couvent". Bu yazarlar Bryas sarayını Maltepe'de aradıklarından Bostancı ile Maltepe arasında bir saray harabesi olamayacağını, şu halde mevcut kalıntının bu yüzden ancak bir kilise ve manastıra ait olabileceğini ileri sürerler. Halbuki bugün görülen kalıntılarda bunun evvelce kilise olabileceğine işaret eden herhangi bir eleman mevcut olmadıktan başka, velev ki, burada bir kilise olsa bile, Bryas sarayının da içinde kiliseler bulunduğu bilindiğine göre, bu da burasının saray olamayacağını ispat edemez.

⁵⁵ E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1917, 23 v. d. E. Kühnel, *Kunst und Kultur der arabischen Welt*, Heidelberg 1943, 40 v. d.

makla beraber,⁵⁶ *el-Hira*'ların farklı simetrik tertip tarzı, bu devrin islâm sarayları için âdetâ *standart* bir tipin doğmasına yol açmıştır. Uzun salonun iki yanındaki kanatlar, ufak mekânlara bölünerek buralarda daireler meydana getirilmiş, merasim salonun gerisinde ise yeni bir takım ufak iskân daireleri yapılmıştır.⁵⁷ Emevî ve Abbâsî saraylarının bu ana şeması, Küçükyalı harabesinde de tesbit edilebilmektedir. Ancak burada bina doğrudan doğruya zemine değil, fakat belki esas yüksekliği 7-8 m.yi bulan bir mahzenin üstüne oturtulmuştu. Bu tertibin tesbit edildiği nünunelerin en tanınmışlarından biri, sanat tarihinin klâsikleşmiş eserlerinden sayılan Meşitta (Mşatta) sarayıdır.⁵⁸ Yalnız burada, kabul salonu üç kollu yonca şeklinde yâni bir *trikonkhos* biçimindedir. Bu *trikonkhos*'a açılan uzun salonun iki yanındaki kanatların ise hiç bir zaman bitmedikleri tesbit olunmuştur (Res. 4a). Ana çizgileri bakımından Kerbelâ yakınındaki Okhaydir sarayında da aynı sistemi bulmak kabildir.⁵⁹ Gayet geniş bir ihata duvarının içinde olan sarayın bir iç avlusu, bu avlunun arkasında da uzun salonu, merkezî, plânlı bir kabul salonu ve nihayet yanlarda iskân kanatları vardır (Res. 4b). Bryas sarayının yapıldığı yıllarda, Dicle kıyılarında Abbasîler tarafından yeni bir başkent olarak kurulan Samerra'da da bu saray plânının aynen tatbik edildiği görülmektedir. Mütevekkil'in 854-859 yılları arasında oğlu için yaptırdığı Balkuvara sarayı da (Res. 4c) bu tertibi, devasâ bir ölçüde tekrarlamaktadır.⁶⁰ En dış çevresinde uzunluğu 1250 m. yi bulan bu sarayın esas kısmı 540×440 m. ölçüsünde olup, burada da iç avluyu, uzun bir salon, haçvarî plânlı bir kabul salonu takip etmektedir.

⁵⁶ K. Erdmann, *Die Kunst Irans zur Zeit der Sassaniden*, Berlin 1943; eski merasim salonlarının dinî mimariye tesiri hususunda ayrıca bk. J. Sauvaget, *La mosquée Omeiyade de Médine*, Paris 1947, 124 ve dev. 158 ve dev; kşl. H. Stern, *Les origines de l'architecture de la mosquée omeiyade de Médine*, "Syria" XXVIII (1951) 269-279.

⁵⁷ Herzfeld, *Die Genesis der isl. Kunst und das Mschatta Problem*, "Der Islam", I (1910) 122 ve dev. F. Oelmann, *Zur Kenntnis der Karolingischer und omaijaidischen Späetantike*, "Mitteil. d. Deut-Röm. Abt." 39 (1923-24) 193 ve dev.; F. Wachsmuth, *Der Raum I*, Marburg 1929, 204 ve dev.

⁵⁸ E. Diez, *ay. esr.* 29, res. 23; K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture I*, Oxford 1932, 350 v. d. res. 444.

⁵⁹ E. Diez, *ay. esr.* 33, res. 39; K. A. C. Creswell, *ay. esr.* II, Oxford 1940, 50 v. d. res. 64; kşl. E. Kühnel, *Ergebnisse und Aufgaben der islamischen Archæologie, Der Orient in der deutschen Forschung* Leipzig 1944, 257.

⁶⁰ E. Diez, *ay. esr.* 35, res. 44;

Yanlarda yine kanatlar bulunmakta, kabul salonun arkasında nehirden uzatılan bir kanal gerideki küçük bir avluyu sulamaktadır. Aynı şemanın (Res. 4d) son zamanlarda Kûfe'deki Dar'el-imar denilen sarayda daha bulunmuş olması ⁶¹ İslâm topraklarında IX. yüzyılda bu saray mimarisinin ne kadar yaygın olduğunu belli eder. ⁶² Samerra-daki Kasr-el Aşık'ın bir mahzen üzerinde kurulmuş olması, Küçük-yalı harabesi ile bir benzerlik daha arzetmesi bakımından ayrıca kay-da değer. ⁶³

* * *

Küçükyalı harabesinin kısaca belirttiğimiz bu misaller ile olan benzerliği muhakkaktır. Bryas mevkiinin yeri ve genişliği hakkında da inandırıcı bir bilgi olmadığına göre, mevcut harabenin, Theophilos'un sarayının kalıntısı olmaması için hiçbir sebep görmüyoruz. ⁶⁴ Evvelce de işaret ettiğimiz gibi bu fikir, tarihî topografya ve sanat tarihi müşahedelerine dayanan sadece bir hipotezdir. ⁶⁵ Yegâne dayanağımız, şimdiye kadar yapılan topoğrafya teşhislerinin inandırıcı olmaması ve mevcut izlerin, Bryas sarayının muasırı olan Emevî ve Abbâsî saraylarına benzemesidir. Tabiatıyla bu küçük araştırmamız ancak bugün toprak üstünde görülebilenlere dayanmaktadır. ⁶⁶ Kanaatimize göre fazla masraflı ve külfetli olmayacak bir kazı, daha doğrusu hayli kolay bir toprak temizleme ameliyesi, bu dikkat çekici eserin mimarî tertibinin tamamını ve bu arada mahiyetini de herhalde

⁶¹ Muhammed Ali Mustafa, *Kufa da Kazılar* (arapça) "Sumer" XII (1956)

⁶² El-Mutevekkil tarafından yaptırılan bir saray hak. bk. Maçoudi, *Les Prairies d'Or*, Paris 1873, VII, 192 v. d.

⁶³ H. Viollet, *Description du Palais de Al-Moutasim...* "Mémoires de l'Acad. des Insc. et Belles Lettres", "Paris 1909, 24 ve dev.; K. A. C. Creswell, *any esr.* II, 361 v.d.

⁶⁴ Bu binanın bir Bizans kervansarayı olması ihtimalini de kabule imkân yoktur. Sarnıç kısmının ve yan kanatların zemin seviyesinden içlerine girilemediğine göre hayvanların ve yüklerin bir rampadan yukarı çıkarılmaları gerekir ki, böyle bir durum aklı selime aykırıdır.

⁶⁵ Burada bir ihtimal daha da hatıra gelmektedir. Patrik İgnatios İkonoklastların bir düşmanı olduğuna göre, 842 de Theophilos'un ölümü ile İkonoklastların kesin mağlubiyeti üzerine, düşmanı bulunan bir imparator tarafından yaptırılmış olan sarayı, manastıra çevirmiş de olabilir. Fakat böyle bir tahmini destekleyecek hiçbir eleman olmadığından şimdilik böyle bir ihtimal üzerinde durmağı yersiz görüyoruz. Ancak gerek saray gerek manastırın inşa tarihleri birbirlerine çok yakın olduğundan, her iki binanın da teknik bakımından pek farklı olmamaları lâzım gelir.

⁶⁶ Bu çok dikkat çekici harabenin son zamanlarda hususî mülkiyete geçtiği öğrenilmiştir. Günün birinde bu eski eserin tahribi beklenebilir.

kesin olarak aydınlatılabilir. Çok zayıf bir ihtimalle, böyle bir kazıda mahiyeti anlamak mümkün olmasa bile, mevcut kalıntı o derece dikkat çekicidir ki, tam bir rölövesinin elde edilmesi bile böyle bir zahmete değer. ⁶⁷ Diğer taraftan Küçükyalı harabesinin Bryas sarayı olduğu kesinleştiği takdirde, sanat tarihi bakımından elde edilecek kazancın azımsanamıyacağı da aşikârdır. İslâm saray mimarisinin bir misalini Bizans'da bulmanın çekeceği ilgi herhalde pek az olmayacaktır. İstanbul sadece arkeolojik bir köşe daha kazanmış olmakla kalmayacak, fakat İslâm sanatının Bizans sanatına tesiri hususunda olduğu kadar, üslûbu hakkında pek az şey bilinen İkonoklastalar devri mimarisinin de aydınlatması bakımından, Bryas sarayının keşfi sanat tarihine faydalı olacaktır.

(Mart 1958)

⁶⁷ İstanbul Eski Eserler Encümeni Arşivinde bu harabe hakkında bir dosya var ise de (No. 939) bunda ancak 20 ve 27 Mayıs 1946 da çekilmiş bir miktar fotoğraf ile, plânlar kısmında (No. 62) tamamen doğru ve tam olmayan bir plân ve kesit bulunmaktadır.

Bu kitabe parçalarının asılları veya kopyalarının Paris'de *Institut Français d'Etudes Byzantines* de durup durmadıklarını öğrenmek üzere yaptığımız müracaata, 26 Aralık 1958 tarihinde verilen cevapta, Enstitüde bu hususta hiçbir ipucuna rastlanmadığı bildirilmiştir.

